

ČESKÝ KULTURNÍ ŽIVOT V HALIČI A DÍLO FRANTIŠKA ŘEHOŘE VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ¹

PETR KALETA

In the 19th century, Galicia and especially its eastern part belonged to the least economically and culturally developed areas of the Austrian monarchy, and in terms of ethnic aspects to the most interesting ethnic historic regions in Europe

Key words: Galicia, Czechs, 2nd Half of 19th Century, F. Řehoř

Halič, hlavně pak její východní část, patřila v 19. století k nejméně hospodářsky a kulturně vyspělým oblastem rakouského mocnářství a z národnostního hlediska k nejzajímavějším etnohistorickým regionům Evropy. V roce 1880 zde žilo celkově 5 958 907 obyvatel, z toho 3 844 775 ve východní Haliči a 2 114 140 v její západní části. Hlavní město Lvov mělo 109 746 obyvatel. S národnostními zvláštnostmi souvisela i náboženská specifika. V etnicky pestřejší východní Haliči převládali v roce 1880 řečtí katolíci (2 433 080), následovali římsí katolíci (859 545), židé (516 912), evangelíci (28 041), pravoslavní (2 448) a významné postavení zde zaujímal i arménská apoštolská církev. Podle jazykového členění převládala v roce 1880 ve východní Haliči jazyk rusínský (2 494 320), pak následovaly jazyky polský (1 076 150), německý (277 947) a jiné slovanské jazyky (3 961).²

Rakousko se od začátku snažilo tuto „zapomenutou oblast“ kulturně pozvednout a jako úředníky sem posílalo i desítky Čechů, kteří zdejšímu prostředí rozuměli lépe než Němci. Napomáhala jim k tomu jazyková příbuznost se slovanským obyvatelstvem Rusínů a Poláků, relativní teritoriální blízkost a poměrně vysoká úroveň vzdělání Čechů. K důležitým pramenům pro výzkum Čechů v Haliči patří dvoudílná práce Ludvíka Feigla *Sto let českého života ve Lvově* (I. *Od roku 1830–1866. Čeští spisovatelé ve Lvově*. Lvov 1924; *Od roku 1867–1895. Založení „České besedy“ ve Lvově a život v ní*. Lvov 1925) a nejnověji pak publikace Evžena Topinky *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově* (Lvov 2007), v níž autor publikoval archivní materiály z Náprstkova muzea v Praze.

Halič byla pro Rakousko periferií, kam posílali buď mladé úředníky na začátku kariéry nebo ty, kteří již byli pro vládnoucí moc nepohodlní a bylo třeba je někam „umístit“. Tak se do Haliče dostala i řada českých úředníků. Nebyli to však pouze úředníci, mnozí Češi se uplatnili jako učitelé (hlavně středních škol a univerzity ve Lvově), hudebníci, podnikatelé a příslušníci dalších povolání. Většinu z nich zaujala nejen polská šlechtická kultura a mohutně se rozvíjející literatura, ale i jedinečná archaičnost rusínského venkova. Někteří z Čechů o Rusínech a jejich životě začali psát a vytvořili důležitý pramen pro studium rusínského haličského národopisu 19. století. Byli to např. Jan Pravoslav Koubek (1805–1854), Ludvík Rittersberg (1809–1858), František Jáchim (1811–1871) nebo Karel Vladislav Zap (1812–1871). Z prací těchto autorů připomeňme alespoň Zapovu knihu *Cesty a procházky po Halické zemi* (Praha 1844). V Haliči, především ve Lvově, však působila i řada dalších představitelů technické i humanitní inteligence. Z nich lze jmenovat např. architekta Karla Boublíka, filozofa Ignáce Jana

¹ Příspěvek ze semináře Češi na Ukrajině 28. září 2009.

² ZAMORSKI, Krzysztof: *Informator statystyczny do dziejów społeczno-gospodarczych Galicji. Ludność Galicji w latach 1857–1910*. Kraków–Warszawa 1989, s. 46–108.

Hanuše, filologa a spisovatele Františka Krčka a mnoho dalších. V Haliči však byli také i čeští podnikatelé a živnostníci, jako např. pivovary K. Kysely, J. Procházky a L. Lukeše, plzeňská restaurace T. Najsárka nebo kavárny Praha a Čech. Vedle nich to bylo také několik desítek Čechů, kteří v sedmdesátých letech 19. století ve východní Haliči zakoupili nebo si pronajali velkostatky a pokusili se zde, podobně jako Češi na Volyni, s vidinou vysokých výnosů hospodařit. Nepříznivé klimatické podmínky a složitost adaptace na zdejší prostředí jim to však v plné míře neumožnily a z velké části byly jejich snahy neúspěšné.

Česká inteligence, která do Haliče přicházela především v prvních desetiletích po rozpadu Polska, neměla mezi místní polskou inteligencí příliš lehkou situaci. Poláci brali české úředníky jako vetřelce, přicházející do „jejich“ kulturního a národního prostoru, nikoliv jako slovanské přátele. Dokumentuje to např. i Jáchimův dopis Zapovi z 28. října 1848: „Drahý příteli, nemůžete si ani pomyslet, jak nemilé je naše položení zde. Zvláště od toho času, co se naši deputování proti milým bratránkům na říšském sněmu opřeli, stará nenávisť proti Švábům ustoupila daleko v pozadí a nenávisť proti Čechům a Slovanstvu vůbec vystoupila na nejvyšší stupeň. Zajisté, kdyby měli volné ruce, všechny Čechy by ze země vyhnali, ne-li na hák pověsili.“³

Lvov jako hlavní město Haliče, poskytoval české společnosti poměrně široké kulturní vyžití. Početná komunita haličských Čechů ve Lvově založila v roce 1867 *Českou besedu* (zakladatelé: T. Chocholoušek, F. Fiala, K. Fiala, A. Ponec, Jedlička a A. Janda), jejímiž členy mohli být jen Češi a Slováci, jiní Slované mohli být přijati pouze za mimořádné členy.

K aktivním členům *České besedy* patřil např. učitel a básník Matěj Knaisel (1805–1890), kancelista c. k. policejního ředitelství ve Lvově, který také působil jako výpomocný úředník při ředitelství dráhy Karla Ludvíka. Knaisel podával návrhy na výlety a zábavy *České besedy*, seznamoval Lvovské Čechy s událostmi v Čechách a upozorňoval je na polskou literaturu a polský jazyk. Mezi členy *České besedy* ve Lvově můžeme najít i některé důstojníky rakousko-uherské armády, jako např. podmaršálka a známého malíře Emanuela Salomona Friedberga-Mírohoorského (1829–1908). Ze zápisů *České besedy* se dovídáme, že počet Čechů, žijících ve Lvově na přelomu let 1875/1876, se pohyboval okolo tisíce osob, členů spolku však tehdy bylo jen pětadvacet z nich.⁴ O něco později, v roce 1892 měla *Česká beseda* podle zachovaného seznamu z 5. března tohoto roku pětadesát členů, někteří z nich však pouze navštěvovali spolkové akce, což potvrzuje i Ludvík Feigl.⁵ Počet Čechů, kteří se aktivně účastnili národního života ve Lvově, pak dále rostl a v roce 1914 již bylo ve spolku organizováno sto tři osob.⁶

V roce 1867, stejně jako *Česká beseda*, byl založen i Lvovský *Sokol*. K velkému rozvoji Lvovského *Sokola* došlo za působení učitele tělocviku a bývalého náčelníka smíchovského *Sokola* Františka Hochmanna. Další důležitou institucí se stala filiálka banky *Slavia*, která byla otevřena v roce 1874. Většinu úředníků této banky tvořili Češi, kteří se vždy aktivně zúčastňovali jednání v *České besedě*. K cílům banky patřilo nejen uskutečňovat obchodní záměry, ale i šířit slovanské ideje mimo české hranice. *Slavia* navázala zásluhou svého ředitele B. Dědického kontakty s maloruským spolkem *Kačkovskij*. Tyto kontakty ovšem daly nepřátelské konkurenci podnět k agitaci proti ní. Agitace vyvrcholily za první světové války, kdy byla *Slavia* prohlášena za ústav podporující protirakouské snahy. V roce 1920 pak *Slavia* přešla do polských rukou a její název byl změněn na *Polonia*.

³ FEIGL, Ludvík: *Sto let českého života ve Lvově. Díl první. Od roku 1830–1866. Čeští spisovatelé ve Lvově*. Lvov 1924, s. 9.

⁴ Týž: *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý. Od roku 1867–1895. Založení „České besedy ve Lvově“ a život v ní*. Lvov 1925, s. 178.

⁵ Tamtéž, s. 403–408.

⁶ TOPINKA, Evžen: *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově*. Lvov 2007, dokument č. 404, s. 347–349.

V rámci zemědělské migrace se do Haliče dostal v roce 1877 i rodák z Královéhradecka František Řehoř (1857–1899). Nikdy nedokázal pochopit, proč jeho rodiče zanechali ve Stěže-
rách⁷ poměrně prosperující hospodářství a vydali se do neznámého prostředí východohaličské
vesnice, kde se jim vůbec nevedlo. Musel se vzdát ambicí studovat na pražské technice, avšak
nové archaické prostředí jej očarovalo tak, že svůj zbývající život věnoval národopisnému výz-
kumu v této oblasti. Brzy se zorientoval v poměrně složité národnostní situaci. Stýkal se s míst-
ními Čechy a z pramenů víme, že v roce 1881 vstoupil do *České besedy*, jejíž kulturních akcí se
účastnil.⁸ Měl také přátele mezi Poláky, znal se i s některými Židy, avšak nejbližší mu byli ven-
kovští Rusíni, jejichž život pečlivě zkoumal dvě desetky let a během systematického výzkumu
v osmdesátých a devadesátých letech 19. století vytvořil ve svých časopiseckých statích, náro-
dopisných sbírkách a fotografiích důkladný národopisný obraz rusínské vesnice. F. Řehoř se stal
nejvýraznější osobností českého kulturního a literárního života v Haliči ve druhé polovině
19. století. Byl nemocen, nepracoval a celé dny se mohl věnovat hlubokému zájmu o venkovské
Rusíny. Zaujal jej jejich archaický způsob života a projevila se u něj paternalistická snaha po-
moci jim při rozvoji národního uvědomění a budování vlastní identity. Řehořova osobnost nám
ukazuje výbornou úroveň školství a vzdělanosti v Čechách, kde už na konci 19. století negra-
motnost prakticky neexistovala. Jako „pouhý“ absolvent reálky se stal díky značnému rozhledu
a nezbytným schopnostem jedním z největších odborníků na výzkum haličských Rusínů. Své
dílo mohl vytvořit jen díky výrazné podpoře manželů Náprstkových, jejichž muzeum získalo
velkou část Řehořem sebraných národopisných předmětů. Řehoře přitahoval každodenní život
vesnického rusínského obyvatelstva a zvláště obdivoval karpatské Huculy, mezi nimiž každoroč-
ně pravidelně pobýval během svých haličských cest. Ve svých pracích si ovšem všiml i Židů,
Lemků, Bojků a jiných specifických etnik.

V tamější složité národnostní situaci a četných konfliktech ve svých pracích téměř ignoroval
život Poláků, jejichž kultura a vzdělanost byla na mnohem vyšší úrovni než rusínská. Zájmem
o polskou kulturu nechtěl příliš „provokovat“ ukrajinské patrioty a veškerou práci proto věno-
val zejména Rusínům. Jeho rozsáhlé sbírky, uložené dnes v národopisném oddělení Národního
muzea, znamenaly pro rozvíjející se národní hnutí haličských Ukrajinců značnou podporu a je-
ho národopisné články posilovaly národní vědomí haličskoukrajinské společnosti. V Čechách
Řehoř zase sehrál úlohu nejvýznamnějšího popularizátora rusínské kultury.

Publikacemi o haličských Rusínech, jejich hospodářském a kulturním životě v osmdesátých
a devadesátých letech 19. století Řehoř výrazně popularizoval haličskorusínskou problematiku
v českých časopisech a novinách a stal se největším odborníkem na toto téma v českém pro-
středí. Proto se stal autorem více než sto šedesáti hesel v *Ottově Slovníku naučném*. Haličské Ru-
síny (spolu s uherskými a ruskými Rusíny) pokládal za rovnoprávný slovanský národ, měl
bohaté kontakty s haličskorusínskou inteligencí, která dokázala ocenit jeho přínos v populariza-
ci haličskorusínského problému i v odborných národopisných pracích.⁹

Češi v Haliči netvořili základní element východohaličské společnosti 19. století. V ní domi-
novali Poláci, Rusíni a Židé, ale žili zde i Arméni, Němci a některá další etnika. V tomto tradič-
ně zaostalém koutu Evropy však vedle českých úředníků jako zaměstnanců rakouského moc-
nářství žili i mnozí, které přilákalo neznámé prostředí, zřetelně se vymykající jakýmkoliv
středoevropským měřítkům. Někteří se zde pokusili zbohatnout jako živnostníci nebo zeměděl-

⁷ Vesnice, která leží 5 km západně od Hradce Králové.

⁸ TOPINKA, Evžen: c. d., s. 71, dokument č. 71.

⁹ Podrobněji o Řehořovi a jeho díle pojednávají KALETA, Petr: *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*. Olomouc 2004; VALÁŠKOVÁ, Naďa: *František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře z Haliče)*. Praha 1999.

ci, všechny však zaskočily velmi tvrdé životní podmínky a málo organizovaný způsob života. Zvláště pak haličská rusínská vesnice musela díky své archaičnosti a čistotě přetrvávajících tradic na Čechy působit nesmírně intenzivně. Mnozí z nich si tak začali zapisovat své zážitky z východní Haliče a publikovali je pak v Čechách v populárních a populárně-naučných člancích. Díky tomu máme v českých časopisech po celé 19. století poměrně podrobné a zajímavé informace o haličském životě. Mezi nimi vynikají v první polovině 19. století zvláště Zapovy články. V posledních desetiletích 19. století to pak byly příspěvky Františka Řehoře. Díky tomu, že nebyl v Haliči zaměstnán, jen částečně vypomáhal na rodinném statku ve Volkově, mohl důkladně poznat Rusíny a jejich tradice. Jeho práce s detailním popisem a rozбором rusínského života druhé poloviny 19. století jsou tak nepřekonatelným pramenem pro poznání východní Haliče tohoto období.

Summary

Czech cultural life in Galicia and work of František Řehoř in the second half of the 19th century

The Czechs in Galicia did not form a basic element of East-Galician society of the 19th century. The dominating positions were occupied by Poles, Ruthenians and Jews, but also Armenians, Germans and some other ethnic groups lived here as well. In this traditionally underdeveloped corner of Europe, however, in addition to Czech officials as employees of the Austrian Empire, also many others lived who were attracted by unknown environment, clearly distinguished from any Central European standards. Some of them tried to get rich here as entrepreneurs or farmers, but they all were surprised by very hard living conditions and little organized way of life. Especially Galician Ruthenian village, due to its archaism and the purity of old remaining traditions, had to have an extremely intense impact on the Czechs. Many of them started to record their experiences from Eastern Galicia, and published them in Bohemia in popular and educational popular articles. Thanks to that throughout the entire 19th century we have quite detailed and interesting information about life in Galicia in Czech magazines. Among them, in the first half of the 19th century, particularly Zapa's articles excelled. In the last decades of the 19th century this concerned the contributions of František Řehoř. As he was not employed in Galicia, in was only a co-helper in the family farm in Volkov, he could thoroughly become familiar with the Ruthenians and their traditions. His work with a detailed description and analysis of Ruthenian life of the second half of the 19th century is thus an immense source of information about Eastern Galicia of that period.